

УДК 159.9

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ПСИХОЛОГІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ: ПОГЛЯД ТРЕТЬОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ

Турубарова А.В., к. психол. н., доцент,
завідувач кафедри спеціальної освіти
Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія

Черепехіна О.А., к. психол. н., доцент,
доцент кафедри психології
Запорізький національний технічний університет

У статті проаналізовано актуальні питання професійної підготовки психологів у вищих навчальних закладах у контексті формування в них професіоналізму за вимог третього тисячоліття. Розкрито авторське бачення педагогічного процесу, спрямованого на формування професіоналізму в майбутніх психологів.

Ключові слова: формування професіоналізму, професійна підготовка психологів у ВНЗ, професіоналізм психолога, психолог.

В статье проанализированы актуальные вопросы профессиональной подготовки психологов в высших учебных заведениях в контексте формирования у них профессионализма. Раскрыто авторское видение педагогического процесса, направленного на формирование профессионализма у будущих психологов.

Ключевые слова: формирование профессионализма, профессиональная подготовка психологов в вузе, профессионализм психолога, психолог.

Turubarova A.V., Cherepehina O.A. PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF DEVELOPMENT PROFESSIONALISM OF PSYCHOLOGISTS IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS: A VIEW OF THE THIRD MILLENNIUM

In the article the actual questions of professional preparation of psychologists are analysed in Institute of higher in the context of forming for them of professionalism. Author vision of pedagogical process, directed on forming of professionalism for future psychologists opens up.

Key words: forming of professionalism, professional preparation of psychologists in Institute of higher, professionalism of psychologist, psychologist.

Постановка проблеми. Професійний портрет сучасного психолога у контексті вимог третього тисячоліття збагачується ідеями людиноцентризму та планетарності у побудові вимог до особистості та діяльності його як професіонала. Відповідно, практика фахової підготовки майбутніх фахівців із психології потребує використання гнучких педагогічних технологій, адекватних меті та змісту психологічної освіти XIX ст. Нові суспільні цінності, самосвідомість, піднята вищий рівень рефлексії, потребують від сучасного психолога сформованості вміння впливати на рівень культури людських взаємин, на процеси професійного становлення, на освітній простір, на самоорганізацію життя людей. Саме тому психологічна освіта потребує якісно нових перетворень у напрямі оновлення її концептуальних засад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання фахової підготовки майбутніх психологів не є новими у педагогічній науці та практиці. Так, Є. Пассов розробляв

питання культуровідповідної моделі професійної підготовки психолога, В. Панок окреслив проблеми реформування змісту, форм і методів підготовки психологів-практиків, С. Шандрук та Т. Яценко визначили специфіку підготовки психологів-практиків до професійної діяльності, роботи І. Андрійчук присвячені дослідженню особливостей Я-концепції майбутніх психологів-практиків та її формування у фаховій підготовці.

Та, попри такий великий інтерес до проблем фахової підготовки психологів, ні в теоретичному, ні в методичному плані питання організації формувального (спрямованого на формування професіоналізму) педагогічного процесу у вищих навчальних закладах (далі – ВНЗ), що здійснюють фахову підготовку психологів, не розкрито.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення авторського бачення педагогічного процесу, спрямованого на формування професіоналізму майбутніх психологів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досягнення вказаної вище мети можливо за умови створення нового педагогічного проекту, якого ще не існує у сучасному просторі вищої школи. На нашу думку, потрібно створити у майбутніх психологів внутрішню установку на формування власного професіоналізму, щоб навіть у буденних ситуаціях повсякденного життя ними свідомо обиралися шляхи, що стимулюють їх до набуття професіоналізму.

Як указує В. Руденко, реорганізацію національного простору вищої освіти необхідно починати на системному рівні. Потреба ліквідувати недоліки вищої школи вимагає, на думку І. Богачевської та М. Карпенко, «концептуального удосконалення освіти та професійної підготовки шляхом формування в суспільстві ставлення до людини як до мети, яке базується на концепції гармонійного розвитку людини» [9, с. 31].

За вищою школою ще більшою мірою повинна закріпитися місія допомоги молоді у знаходженні нею загальнолюдських цінностей, у самовираженні через творчість, у набутті стійкого статусу в суспільстві. Принцип «еліти суспільства» (П. Сорокін), «аристократичний принцип» (М. Бердяєв), поняття «культуротворчої еліти» (Д. Ліхачев) відстоювалися багатьма філософами [9, с. 32].

Водночас не можна диференціювати цілеспрямований процес формування професіоналізму майбутніх психологів у ВНЗ від стихійного, що відбувається щоденно навіть поза стінами навчального закладу, не враховувати цей вплив буде неправильно. Незважаючи на те, що цільовою установкою нашого дослідження є висвітлення авторського бачення педагогічного процесу, націленого на формування професіоналізму в майбутніх психологів у спеціально створених умовах ВНЗ, не можна не враховувати вплив стихійних чинників формування професіоналізму. За нормативами навчальний аудиторний час студента нараховує приблизно 24 години на тиждень (на денній формі навчання, а на заочній ще менше), тобто тільки одну добу на тиждень за сукупністю годин є можливість здійснювати цілеспрямований формувальний вплив на студентів.

Цей факт дозволяє визначити два важливі вихідні положення. По-перше, самостійна робота студента є значним ресурсом у формуванні професіоналізму майбутніх психологів. По-друге, під час аудиторних занять потрібно створити у студентів – майбутніх психологів – таку установку свідомості, яка й у позааудиторний час буде спрямовувати активність, пове-

дінку, діяльність та спілкування майбутніх психологів на формування в них професіоналізму, стимулюючи таким чином внутрішні потужні резерви їхньої психіки і створюючи умови для готовності формування професіоналізму.

Окремо необхідно зазначити, що таким чином збільшується час для формувального впливу, і формування професіоналізму стає «частиною особистості», інтегруючись у систему ціннісних орієнтацій, мотиваційну та емоційно-вольову сферу, закріплюється на рівні патернів поведінки та узгоджується зі спрямованістю особистості та її внутрішніми потребами. За таких умов формування професіоналізму має дійсно процесуальний характер, відтворюючись у думках, діях та вчинках майбутніх психологів.

Як відомо, особистість є цілісним утворенням, тому неможливо диференціювати професійне від особистісного. Відтак, коли йдеться про формування професіоналізму, то це вимагає насамперед перебудови Я-концепції особистості. Тому починати формувальний вплив потрібно з роботи зі свідомістю, ціннісними орієнтаціями, світоглядом та спрямованістю особистості майбутнього психолога. Вироблена таким чином професійна позиція є першим кроком від усвідомлення важливості професіоналізму для себе як фахівця із психології до особистісного та професійного самовизначення як професіонала за фахом «Психолог».

Позитивне спрямоване уявлення про себе у професії – ось чого мають прагнути майбутні психологи. Саме тоді, коли професія є внутрішньо мотивованою і входить до перспектив, життєвих планів та цілей майбутніх психологів, можна говорити про сприятливі психологічні умови для формування професіоналізму. У цьому разі весь потенціал і резерв особистості спрямовується на формування професіоналізму як на одну з екзистенційних цілей особистості, а не як навчальне завдання, яке потрібно виконувати. Важливо, щоб у ВНЗ були створені умови, які дозволяють розкрити професійний та особистісний потенціал кожного студента, визначивши для нього формування професіоналізму, що має процесуальний характер, як відзначалося вище, як діяльність із властивими їй ознаками: мотив, мета, засоби реалізації мети.

Тож набуття професіоналізму є одночасно метою та засобом для ефективної реалізації професійної діяльності майбутніми психологами. Іншими словами, штучно створене внутрішньовузівське формувальне середовище має програмувати май-

бутніх психологів на усвідомлення цінності професіоналізму для особистісного і професійного розвитку майбутніх фахівців, створюючи передумови для пошуку засобів формування професіоналізму і в майбутньому, оскільки таке формування розуміється нами як процес. Неможливо раз і назавжди досягти високого рівня професіоналізму, не докладаючи зусиль для його розвитку та підтримання надалі. Отже, формування професіоналізму має динамічний характер і виступає не тільки як мета і результат навчання у вищій школі, а й висока ціль життя зрілої особистості, як це постулює акмеологічний підхід (А. Деркач, В. Зазикін, Н. Кузьміна та ін.) [3; 4].

Необхідність послідовної і постійної зміни уявлень про себе як про фахівця, який характеризується високим рівнем професіоналізму, що розуміється нами не як усталена якість, а як процесуальна характеристика, детермінує адекватне планування навчального процесу у ВНЗ, організацію формувальних впливів, психолого-педагогічну підтримку та контроль-корекційні заходи.

Враховуючи специфіку професії психолога, необхідно зазначити, що в основі будь-якого формувального впливу педагога має бути володіння професіоналізмом, оскільки професіоналізм виробляється через професіоналізм, при цьому викладач і студент постають як рівноцінні суб'єкти сумісного професійного розвитку та саморозвитку. У зв'язку із цим актуалізується питання двох планів професіоналізму викладачів психології: професіоналізм власне як педагогічна майстерність і професіоналізм викладача як фахівця із психології, не потенційного, не у минулому, а актуальний високий рівень професіоналізму психолога-практика.

Розв'язання цього надскладного завдання потребує залучення ресурсів на державному рівні від початку вибору претендентів на посаду викладачів для студентів – майбутніх психологів до атестації педагогів, які вже працюють, на предмет відповідності другому плану їх професіоналізму, як зазначалося вище. Адже сформувати у майбутніх психологів професіоналізм зможе лише викладач, який сам характеризується високим рівнем професіоналізму психолога та професіоналізму викладача.

Серед загальних підстав організації формувальних педагогічних дій викладача провідне місце належить духовній та інтелектуальній співпраці зі студентами на рівні співтворчості, навіть співіснування у межах навчального заняття. А отже, основним інструментом впливу на особистість і профе-

сійне Я майбутніх психологів є особистість викладача (Т. Сущенко) [10].

Такий вплив може мати віддалені наслідки, що ускладнює його діагностування, контроль та управління цим процесом. Стимулювальний вплив навчального середовища та рефлексивний характер взаємодії викладачів зі студентами має органічно поєднуватися із власним бажанням майбутніх психологів набути професіоналізму, що у змодельованих умовах підсилюється завдяки синергетичному ефекту, який досягається, зокрема, тренінговими заняттями.

Будь-які зовнішні фактори можуть опосередковано впливати на формування професіоналізму в майбутніх психологів, у яких існує чітко сформована внутрішня настанова свідомості на набуття високого рівня професіоналізму, причому не тільки під час навчання у ВНЗ, а й у подальшому житті. Фактично під час навчання формується не стільки професіоналізм (оскільки студент ще не працює), скільки потенційний професіоналізм, допрофесіоналізм, початковий рівень професіоналізму або готовність до набуття професіоналізму.

Тому формувальний вплив передбачає індивідуалізацію підходу до кожного студента й розроблення оптимальної педагогічної тактики, прийнятної для конкретного студента, індивідуальних алгоритмів, тактичних схем, варіантів формування професіоналізму в умовах спеціально створених професійних ситуацій шляхом моделювання.

Таким чином, актуалізується необхідність формування професійної свідомості, професійної спрямованості, професійного образу мислення, позитивної Я-концепції, особистісно-професійних якостей: здатності до децентрації та емпатії, гуманності в майбутніх психологів (ставлення до Я-іншого як найвищої цінності) [2].

Відтак формування свідомого ставлення майбутніх психологів до власної професії та усвідомлення необхідності формування в них професіоналізму, перебудова насамперед навчально-виховного процесу, способу мислення викладачів та майбутніх психологів за рахунок становлення морально-духовного «Я» є важливим фактором формування професіоналізму майбутніх психологів у ВНЗ. Студент при цьому розглядається як рівноправний активний учасник процесу формування професіоналізму, який здатний розвивати в собі потенціал професійного саморозвитку (власне бажання до професійного вдосконалення та самовдосконалення).

Постійна зорієнтованість студентів у своїй і результатах розроблення проблематики їхнього профілю та наукових школах

також є, на нашу думку, передумовою перетворення випускника у професіонала (Б. Ананьєв) [1].

Для підготовки справжнього психолога-професіонала, здатного дійсно зрозуміти внутрішній світ людини, досягнути його неповторності й адресно допомогти цій людині, потрібна дуже виважена, загалом і в деталях, система психологічної освіти і виховання (О. Бодальов) [2], завданням якої ми вважаємо здатність викликати у студентів професійний інтерес (Б. Ананьєв) [1].

Визначальним у професійному розвитку особистості є характер провідної діяльності, а також співвідношення з нею домінуючої і субдомінуючої діяльності (І. Баклицький), тому необхідно створити умови для квазі-професійної діяльності майбутніх психологів як провідної.

Доцільно буде здійснити глибинну психологічну корекцію майбутніх психологів методом активного соціально-психологічного навчання (Т. Яценко).

Услід за Б. Ананьєвим виділяємо професіоналізм знань, професіоналізм спілкування, професіоналізм самовдосконалення. Ось чому у формуванні особистості майбутнього психолога співіснують два аспекти: професійний і культурний (гуманістичний). Отже, ВНЗ покликаний давати не тільки знання, а й формувати особистість професіонала, його духовність через формування психологічної культури і ціннісного ставлення до професії психолога [1].

Перефразовуючи думку В. Гриньової, можна сказати, що психологічна культура є феноменом вияву психологом власного Я у професійній діяльності. Так, О. Гозман вказує, що культура є гармонією творчих знань, творчої дій, почуттів і спілкування. Визначальною ознакою педагогічного процесу є необхідність навчити майбутніх фахівців із психології професійному спілкуванню і сформувати в них професійну культуру.

Ми погоджуємося з В. Гриньовою, що велике значення для формування професіоналізму майбутніх психологів має усвідомлення сутнісних екзистенційних характеристик професійної діяльності, що виражається у професійних змістах і цінностях. Іншими словами, в основі формування професіоналізму – готовність майбутніх психологів бачити (розпізнавати), приймати запити професії і знаходити найбільш оптимальні відповіді на них.

Процес сходження до професіоналізму бачимо через становлення особистості професіонала, формування в нього у процесі навчання адекватних професійних уявлень, що беруть участь у формуванні життєвих планів особистості.

Таким чином, стикаємося з такими феноменами, як формування професіоналізму особистості і професіоналізму діяльності, формування професіоналізму особистості і формування особистості професіонала.

Як указує В. Франкл, головна мета освіти – не передача знань і традицій, а формування здатності знаходити унікальні смисли [11, с. 295]. Схожі думки можна знайти й у В. Зінченка, який із жалем відзначає, що «в нашій освіті немає душі» [5, с. 11], і вважає, що школа (зокрема професійна) повинна бути насамперед «школою сенсу» [5, с. 7]. Душі немає в загальноосвітній школі, але ще менше її у професійних навчальних закладах.

Можна умовно виділити такі примітивні варіанти пошуку «душі» у професійній освіті:

- формування «професійної ідеології», яка, як вважає Є. Клімов, часто «лежить поза категоріями істини». Наприклад, представник якоїсь професії стверджує, що саме його професія «найважливіша»;

- формування відчуття своєї «елітної переваги» над тими, хто вчиться в «неелітних закладах», адже з'явився ж у законі про освіту термін «освітня установа елітарного типу» [6].

За словами Є. Клімова, важливим є формування «професійної ідеології». Підкреслюючи зв'язок професійної діяльності і професійної освіти із ціннісно-смысловим ставленням до навколишнього світу, Є. Клімов навіть написав книгу із символічною назвою «Образ світу в різнотипних професіях» [7]. Побудова смыслової картини світу, відповідно, припускає відповіді на питання:

- Що є світ (суспільство, соціум)?
- Де моє місце у цьому світі, навіщо я взагалі у ньому?
- Як краще знайти і зайняти своє місце (знайти своє призначення) у цьому світі?
- Як поліпшити цей світ, як проявити себе у ньому, як залишити у світі саме свій (неповторний) слід?

Постійно ставлячи перед собою схожі питання і намагаючись знайти на них відповіді, студент – майбутній психолог у навчальному закладі (за допомогою педагога) поступово просуватиметься не тільки у своєму чисто професійному, але і в особистісному розвитку. І тоді для такого студента не буде таким болісним (або таким безглуздим) питання про те, навіщо йому потрібні «ці знання», коли для досягнення «успіху» можна спиратися на зовсім інші свої «якості» і «переваги».

Ще О. Леонт'єв говорив про два «народження особистості»: перше – у дошкільному віці, коли будується перша ієрархія

мотивів і з'являється здатність від чогось відмовлятися; друге – у підлітковому віці, коли молода людина по-новому усвідомлює свої мотиви і починає керувати власною поведінкою. До цього можна було б додати і третє народження особистості, пов'язане із цивільною зрілістю та узгодженням своїх мотивів із суспільними та навіть загальнолюдськими [8].

Ю. Гіппенрейтер указувала, що треба брати до уваги розвиток професійної самосвідомості. Потрібно враховувати те, що сама особистість професіонала формується разом із розвитком особистості учня, підлітка, студента і спеціаліста, який уже працює. При цьому професійна самосвідомість багато в чому пов'язана з розвитком громадянської самосвідомості, адже зміст професії – у суспільно-корисній діяльності, у тому, щоб бути повноцінним громадянином суспільства, реалізуючи себе через працю.

Висновки із проведеного дослідження. Таким чином, педагогічний процес у вищій школі має бути спрямований на формування професіоналізму психолога як діалектичної інтегрованої єдності високих показників професіоналізму діяльності і професіоналізму особистості, яка характеризується сформованим професійним статусом, розвинутою системою особистісної та діяльнісної регуляції, що динамічно розвивається, постійно націлена на професійний саморозвиток і самовдосконалення, на особистісні та професійні досягнення, що характеризуються великою індивідуальною і соціальною значущістю власне для майбутнього психолога.

Перспективи дослідження вбачаємо у розробленні інструментарію оцінки ефективності формувального впливу на студентів у контексті формування в них професіоналізму, визначення стихійних та формальних шляхів формування професіоналізму в майбутніх психологів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ананьев Б. О проблемах современного человекознания / Б. Ананьев. – М. : Прогресс, 1977. – 439 с.
2. Бодалев А. Акмеология как научная дисциплина / А. Ананьев. – М. : Российская академия управления, 1993. – 490 с.
3. Деркач А. Акмеология : [учебное пособие] / А. Деркач, В. Зыкин. – СПб. : Питер, 2003. – 217 с.
4. Деркач А. Акмеология: пути достижения вершин профессионализма / А. Деркач, Н. Кузьмина. – М. : Просвещение, 1993. – 188 с.
5. Зинченко В. Аффект и интеллект в образовании / В. Зинченко. – М. : Тривола, 1995. – 64 с.
6. Климов Е. Гипотеза «метёлка» и развитие профессии психолога / Е. Климов // Вестник МГУ. Серия «Психология». – 1992. – № 3. – С. 3–13.
7. Климов Е. Образ мира в разнотипных профессиях / Е. Климов. – М. : Изд-во МГУ, 1995. – 224 с.
8. Леонтьев А. Деятельность. Сознание. Личность / А. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 348 с.
9. Руденко В. Цивілізаційно-культурний підхід до запровадження Болонського процесу / В. Руденко // Вища освіта України. – № 4. – С. 31–37.
10. Сущенко Т.И. Вузовский педагогический процесс, способствующий формированию национальной творческой элиты / Т.И. Сущенко // Педагогіка підготовки національної гуманітарно-технічної еліти. – 2002. – № 2. – С. 62–67.
11. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.